

ERMENİLER VE HEMŞİN GERÇEĞİ: SORULAR VE CEVAPLAR

OSMAN COŞKUN*

Yazının amacı, Hemşin'in¹ Ermeni kökenli olduğunu savunan dıştaki ve içteki tanınmış tarihçilerin ve uzman araştırmacıların düşüncelerini bir araya getirerek konuyu toplu olarak ele almak, varsa hata-eksikleri okuyucuyla paylaşmaktır. Çarpıtma, söylenti ve dayatma ile değil, kanıtlarla ve bilimsel verilerle sonuca ulaşım gerçeği meydana çıkarmak temel hedeftir. Konuya dair tartışılan hususlar soru ve cevaplarla, alanda yapılmış çalışmalar esas alınarak incelenecektir.

Ermenileri Hemşin'e Hangi Millet Sürdü?

- ✓ *Arap diktatörlüğü* altında inleyen Ermeni halkı (s. 19), Bizans İmparatorluğu'nun kuzeydoğu ucundaki Khaldya'da Ermenistan'dan gerçekleşen dış göç sonucunda oluşan Hamşen Ermeni toplumu (HAÇIKYAN s. 20).
- ✓ Hemşin bucağında kalabalık bir Ermeni kolonisi oturur. *Söylentilere göre* bunlar *Tatar işgalcilerin* tazyikiyle Ermenistan'ın orta kesimlerinden buraya sığınmışlardır. (SİHALURİDZE s. 72).
- ✓ Ermeni kökenli Müslümanların, Bizans-Selçuk savaşlarından ya da **Moğol** saldırılarından kaçarak şimdiki Hemşin bölgesine yerleştikleri düşünülebilir. (SOYSÜ s. 126).

* Emekli Öğretmen Araştırmacı Yazar.

- ✓ Hovhan Mamikonyan "*Söylenceye göre* Vaşdyan daha sonra **Pers** askeri gücünü de yanına alarak Çoruh nehrini geçmiş, Tambur adlı Hamam'ın şehrini yakıp yıkarak işgal etmiş." (HAÇİKİYAN s. 21).

Ermeni göçüne sebep olan

- Tatarlar,
- Araplar,
- Moğollar,
- Persler.

Burada örnek olarak ele alınan birkaç kaynakta Ermenilerin Hemşin'e nereden göçtüklerine dair ifadelerin ne kadar tutarsız olduğu gözükmektedir. Perslerden, Arap fetihlerine ve ardından Selçuklu, Moğol ve Tatarlara uzanan geniş bir tarih diliminden söz edilmektedir. Ayrıca iddiaların "*söylenceye göre*", "*söylentiye göre*" gibi ifadelerle dile getirilmesi bu konudaki çalışmaların yüzeyselliğini göstermektedir.

Ermeniler Hemşin'e Nereden Geldiler?

- ✓ S. Haykuni, "*böyle anlatılır*" diyerek "*Ani'nin yıkılmasıyla kaçakların bir bölümü Hamşen'e sığındı.*" (Ararat 1895, s. 295) (HAÇİKİYAN s. 24).
- ✓ Hemşin'e göç eden Ermeni nüfusu ezici çoğunluğu Amatunilere bağlı süvarilerle köylüler olup Ermenistan'ın yüreği sayılan Ayrarat eyaletinden gelmiş oldukları rahatlıkla ifade edilebilir. (HAÇİKİYAN s. 24).
- ✓ 12 bin Ermeni'nin, Araplardan kaçıp Artaz, Aragatsoto ve Kotayk illerinden Bizans hâkimiyetinde olan Khağtik'e geldikleri doğru değildir. Bu Ermeniler tüm Tak ve Kuzey-Batı Ermenistan nüfusunu temsil etmişlerdir. (MELKONYAN s. 31)
- ✓ Hemşin-Ermenilerinin ilk yerleşim yerlerine bir retroperspektif, "*Horasan*", "*Hamadan*" (İran'ın batısında Mezopotamya'nın başkenti, s. 18) yöresinde ve İran'ın diğer bölgelerinde değişken bir süreç göstermektedir. (ALT s. 17)
- ✓ Tarihçi Ğovend'un verilerine göre 788 yılında Büyük Hayk'taki Kotayk ve Aragatsotn nahiyelerinden 12.000 kişi, Arap hâkimlerin baskılarına direnemeyip Abas Amatuni ve onun oğlu Hamam Payazat rehberliklerinde Ermenistan'ı terk edip Pontus'a yerleştiler. (ALVRTYAN s. 5)

- ✓ Muş bölgesinde yetişmiş Khorenli'nin tarihinde "Bunlar Arikler (Horasan) ülkesinde derece derece rütbelere yükselmiş olup, ilk Part Arsaklı hanı Arsak (MS. 256–254) tarafından Ahmedan (Amed-an Hemedan) bölgesine sevk edilmişlerdir. Bunların Hemedan çevresine Doğu Arikleri (Horasan-Batı Türkistan) ülkesinden geldikleri söyleniyor. Bunlar Musa dininden ola "Manue" (Aman) adlı birisinden türemişlerdir. (BALIKÇI s. 39)

Bu verilere göre Ermenilerin geldikleri yerler:

1. Ani şehri.
2. Ermenistan'ın Ayrarat eyaleti.
3. Kuzey-Batı Ermenistan.
4. Ermenistan'ın orta kesimi.
5. Tay şehri.
6. Artaz ili.
7. Kotayk ve Aragatsotn kasabaları.
8. İran'ın diğer bölgeleri.
9. Horasan.
10. Türkistan.
11. Mezopotamya'nın başkenti.
12. Çin.
13. Veya hepsi mi?

Saint-Martin, Türkleri Turanlılar olarak adlandırmış ve Gürcistan'a göçlerinin, "Çin'den gelerek sonradan Orbelyan hanedanını teşkil etmişlerdir" der. (s. 13) En eski destansı Gürcü tarihi Kartlis Tshovreba'ya göre Orbel kalesinde yaşayan Türklere Orbelyan denilmiştir. (BROSSET s. 14)

Ermeniler Hemşin'e Hangi Tarihte Geldi?

- ✓ Hemşin-Ermenileri tarihte yeni değildir, aksine neredeyse üç bin yıllık bir uygarlığa ve eşzamanlı Tarihsel bir erime sahip olan Ermeni halkının bir parçasıdır. (ALT s. 15)
- ✓ Ermenilerin buraya (Hemşin) 789-790 yıllarında yerleştikleri bilgisi doğru değildir. M. Ö. 9-3. yüzyıllarda bu bölgede de Ermeni nüfusunu temsil etmişlerdi. (MELKONYAN s. 31)
- ✓ Arap baskısından 8. yy.da (789-790) binlerce yıllık yurtlarını terk ediyorlar. (s. 19) Başka bir tarihçiye göre 7. yy. (HAÇİKİYAN s. 87)

- ✓ Dasihan, Şapuh'un oğlu ve "Vastiyan Bey" in yeğeni Amudunilerin prensi Hamam, halkını M.Ö. 620 (sehven M.Ö. yazılmıştır sanıyoruz) dolaylarında Kaçkar dağları çevresine götürdüğü ve "Dampur" ya da "Tampur" harabelerini yeniden inşa ettiği söylenen kişidir, buraya onun adına atfen "Hamam-a-şen" denmiştir. (ALT s. 17)
- ✓ 774-775 yıllarındaki Ermenilerin Araplara karşı meşhur ayaklanmasından sonra Araplar, hürriyeti seven Ermeni halkı için dayanılmaz şartlar yarattılar. Bu durum, çoklarını komşu Bizans'ta barınak aramaya mecbur etti. (HARUTYUNYAN s. 15)
- ✓ Muş Ahlat bölgesinde yetişme Mamikonlu Ohan'ın "Daron Tarihi"nden öğreniyoruz. Mamikonlu
diyor ki: Bizans Kayseri Hareklyus İran şahı Khusrev üzerine gelmeden (820 yıllarında) Çoruh bölgesinde Başbuğ olan Taşyan Beğ'in kardeşinin oğlu Hamam Beğ ordusuyla Çoruh ırmağını aştı ve Dampur/Tampur denilen şehri bozulmuş yıkılmış olarak geri aldı, burasını şenlendirerek canlandırdı. Bu yüzden buraya Hamam-kalak² (Hamam şehri) denildiği gibi yeniden yaptırının adıyla "Hamam-a şen" (Hamam Abad/Hamam şenliği) de denildi. (BALIKÇI s. 40)
- ✓ Ermeni kökenli Müslümanların, Bizans-Selçuk savaşlarından ya da Moğol saldırılarından kaçarak şimdiki Hemşin bölgesine yerleştikleri düşünülebilir. (SOYSÜ s. 126)
- ✓ *Söylentilere göre bunlar Tatar işgalcilerin tazyikiyle Ermenistan'ın orta kesimlerinden buraya (Hemşin) sığınmışlardır. (SİHALURİDZE s. 72) "XIII. yüzyılda Moğollar Karadeniz sahillerine hücum etmişlerdir."* (USPENSKI s. 53)

Hemşin'e gelişler,

1. M.Ö. 1000 yılı.
2. M.Ö. 9-3. yüzyılları.
3. M.Ö. 620 dolayları.
4. 600'lü yıllar.
5. 775'li yıllar.
6. XIII. yüzyıl.
7. 789-790 yılları.
8. 820 yılı.
9. 1071 yılından sonra.

Görüldüğü gibi konuyla ilgili eserlerde Ermenilerin Hemşin'e gelişleri arasında fark yer yer 2200 yılı aşmaktadır.

Mamandyan, "Moğollarla Ermeni ve Gürcü kuvvetleri arasında ilk savaşın 1221 yılının Ocak ayında olduğunu" vurguluyor. (OKTAY s. 200)

"Ermeniler hakkında ilk bilgi M.Ö. 6. yüzyıldadır." (SOYSÜ s. 104) Ermeni tarihçileri de bunun böyle olduğunu belirtirler.

Hemşin Ermenileri daha eskiyse, göçün tersine olması gerekmez mi?

Görüldüğü gibi konuyla ilgili eserlerde Ermenilerin Hemşin'e gelişleri arasında fark yer yer 2200 yılı aşmaktadır.

12 Bin Ermeni Hemşin'e Hangi Güzergâhtan Geldi?

✓ Benninghaus, Amatunilerin Dampur'a bu prensin liderliğinde (Hamam), 12 bin nüfusla VII. veya VIII. yüzyıllarda gelmiş Ermeniler olduğunun şüphe götürmediğini belirtir. (ERSOY s. 36)

-Ermeniler Hemşin'e gelirken hangi ayda yola çıktılar?

-Hangi güzergâhı kullandılar?

-Göç sırasında nerelerde konakladılar?

-Yola çıkanların kaç çocuk, kaç kadın ve kaç yaşlıydı?

-Hemşin'e kaç kişi vardılar?

-Gelişte ne gibi zorluklarla karşılaştılar?

-Yolculukları ne kadar sürdü?

Bu soruların cevapları yok ve aynı zamanda Ermenilerin Hemşine geliş tarihleri arasında 2200 yıl civarında fark var ama sayılarının 12.000 olduklarından şüphe edilmiyor.

✓ 12 bin göçmenin ilkin hangi bölgeye yerleştikleri hakkında hiçbir bilginimiz yok. (HARUTYUNYAN s. 17)

Bu kadar bilinmezden bir bilinen çıkar mı?

Hemşin'in İslamlaşmasının Tarihi Gelişimi Nasıldır?

✓ Hemşinlilerin İslamiyet'i XV. yüzyılda kabul ettikleri söyleniyor. (SOYSÜ s. 126) Soysü, aynı eserinde (s.126) Hemşin'e gelenlerin Müslüman Ermeni olduklarını ve Moğol baskısı nedeniyle "XIII. yüzyılda" yurtlarından kaçtıklarını ifade etmiştir. (s. 126) Bu açıklamaya göre XIII. yüzyılda Müs-

luman Ermeniler XV. yüzyıla kadar Hristiyanlaşıyor ve tekrar Müslümanlaşıyorlar. Ayrıca Hemşinlilerin atalarının "Partlar³" olduğunu belirterek Ermeni-Hemşin bağıını da koparıyor. Bu durumda Hemşinliler hem Ermeni değil Hem Ermeni!

- ✓ Meerker ve Bryer'in Hemşinlilerin XV. yüzyılın başlarında İslamiyet'e geçtikleri savına karşılık, Bijişkyan ile Dumezil XVII. yüzyıl üzerinde durmaktadırlar. (ERSOY s. 36)
- ✓ Bugünkü Hemşin bölgesine göç etmiş olan Amudunilerin ve daha sonra göçmüş olan Ermenilerin asimilasyonunun görünümünden biri, Türkiye'de 16. yüzyılda tarihsel olarak kanıtlanmış olan zorla İslamlaştırma sürecidir. Katı biçimde dayatılan olay Sultan "I. Selim" zamanında 1512-1520 arasında gerçekleştirilmiştir. (ALT s. 36)
- ✓ Hemşin nüfusunun İslamlaştırılması 1690-1700 yıllarında yaşanmıştır. (HARUTYUNYAN s. 22)
- ✓ Benninghaus, halkın uzun süreler Hristiyan olarak yaşadığını, İslamlaşmalarının oldukça geç ve uzun sürdüğüne dair belgeler bulunduğunu söylemektedir. (ERSOY s. 36)

Özetleyecek olursa Hemşin'in İslamlaşma tarihi konusunda da büyük bir belirsizlik ve çelişki bulunmaktadır:

1. Soysü, XV. yüzyıl. (SOYSÜ s. 126)
2. Meerker ve Bryer, XV. yüzyıl. (ERSOY s. 36)
3. Alt, XVI. yüzyıl. (ALT s. 36)
4. Bijişkyan ve Dumezil XVII. yüzyıl. (ERSOY s. 36)
5. Harutyunyan, XVIII. yüzyıl. (HARUTYUNYAN s. 22)
6. Benninghaus, XIII-XIX. yüzyıl. (ERSOY s. 36)

Bu konuda büyük zıtlıkların ve tutarsızlıkların olması, bir görüşün diğerini tekzip etmesi, görüşlerin tarihi belgelere dayanmadığının somut delilidir. Osmanlı Devletinin yabancı bir dine, dile, milliyete gösterdiği hoşgörüyü, asli unsuruna, farklı mezhebine ve değişik düşüncedeki insanına göstermemiştir. Bu sebeptendir ki çok yerde Türkler Araplaştı, Asemleşti veya Hristiyan olanları da dinlerinden dolayı Rumlaştı, Ermenileşti. Trabzon'un alınmasıyla birlikte cezadan ziyade mükâfatın bir örneği olarak, "3500 Hristiyan hane Trabzon'dan İstanbul'a sürülmüştür." (BOSTAN s. 92)

Hemşin'de Hristiyan ve Müslüman Nüfus

1520 yılında Hemşin'de 456 hane Hristiyan, 214 hane Müslüman (% 32) (BOSTAN s. 222) olduğu ifade edilmektedir. Hemşin, ilk kez 1520 yılı kayıtlarında yer aldığı için burada 1520 yılını temel aldık. Aynı tarihte Trabzon'dan-Artvin'e uzanan diğer yerleşim yerlerine göre Müslüman nüfus oranının en yüksek olduğu yer Hemşin yöresidir. Neden olarak da İslamlaşmanın Trabzon'un fethinden önceye dayanması, Hemşin'le İspir arasındaki ilişki yoğunluğu ile Akkoyunlu, Karakoyunlu etkisinin burada yoğun olmasıdır.

1681 yılı Hemşin avarız tahririnde ise, Hristiyanların 870 hane, Müslümanların ise 209 hane. (BOA. K.K., 2697, s.122-132; BOA. K.K., 2703, s.30a-31a-b.) olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi 1520'de Müslümanlar 214 hane iken 1681 yılında ise 209 haneye düşmüş görünmektedirler. 160 yıl içinde Müslümanlar artacağı yerde gerilerken, Ermeni nüfusunun iki katına yaklaşması inandırıcı gelmeyebilir ama sayılar kesin doğru değilse de ortalama doğrudur. Çünkü Osmanlının azınlıklara sağladığı imtiyazlar, Türkmenlere uygulanan zorunlu iskânlar, her savaşa Türklerin gitmesi ve diğer nedenler neticesinde benzer sonuç başka yerlerde de görülmüştür.

Hemşin Müslümanlarının Gelenekleri Nasıldı?

- ✓ Hemşinlilerden Müslüman olanlar Hristiyan âdetlerini muhafaza etmiş olup, bilhassa Vartavar Yortusu günü hepsi kiliseye gider, mum yakarlar ve cedlerinin ruhları için kurban keserler. Halk cümleten Ermenice konuşur. (BIJİŞKYAN s. 63)

Tarih 1817-1819 yılları ve bunu yazan 1777 yılı Trabzon doğumlu manastır rahibi. Doğruyu biliyor ama söylemiyor. İşin doğrusu bir kişi Müslüman ise kiliseye gitmez, Hristiyan ise kurban kesmez. Kurbanla İncil bir araya gelmez. Hz. İsa, kendini kurban ederek eskilerin geleneğine son vermiştir. (İbraniler 9: 9 ile 9: 10)

Masallardan Tarih Yazılır mı?

- ✓ Bölge tarihi ile ilgili bilgilerin dayandırıldığı eserlerde gerçeklikle va akılla örtüşmeyen çok sayıda masala da yer verilir. Bunlardan bir tanesi şöyledir. "Bu dağa (Baş Hemşin) o kadar kar yağar ki yollarına devam edemeyen yolcular bazen kendilerinin karın içine gömer ve günlerce bu hâlde kaldıktan sonra sağ salim dışarı çıkarlar." (s. 63) "Ziyaretgâh olarak çok rağbet edilen bir ayı mezarı vardır. Mezarın üzerinde, aynı ayının manastıra on iki sene sadıkane hizmet ettiği yazılıdır ve cahil Ermeni ve

Müslüman halk, hayvanın ölüm yıldönümü gününde gidip dua ederler.”
(BIJIŞKYAN s. 63)

Yaz-Kış Farklı Dinlere Girip-Çıkmak Mümkün mü?

Bir çok yazara göre bu mümkündür. Şöyle ki,

- ✓ Bryer, Pontus'ta Müslümanlaşan halkın da, uzun yıllar kışları vadilerdeki köylerde Müslüman, yazın yaylalarda Hristiyan olduklarına kesin gözıyla bakmaktadır. (ERSOY s. 105)

Peki bu tespiti ilişkin bir kanıt var mı? Köy ile yayla arasında 15-20 km. mesafede sin değiştirmek mümkün mü? Sözü edilen köyün, yaylanın, ilçenin, ilin adı, yılı ve kim oldukları belli mi? Bir Yunanlının yazdığı kitapta, “Din değiştirme olayının 1650’de ortaya çıktığı söylenir” der ve bu olayın yalnızca Kromni’de geçtiğini belirtir. (ANDREADİS s. 14) “Kitabın yazarı, Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü”nü alan Yorgo Andreadis, pek çok defa Doğu Karadeniz’i ziyaret etmiş, kamuoyuna profesör olarak tanıtılmış ve gerçekte psikolojik harp uzmanı olduğu ortaya çıkmıştır.” (BİLGİN s. 166)

Kitabının konusu, Kromni’deki maden işçileridir. Kromni, Trabzon’dan 70 km içerde olup, Trabzon’un bazı köyleriyle Gümüşhane’nin birkaç köyünden oluşan yerd. Burada padişah adına maden ocakları işletilirdi. Halkı o derece karışık ki bu yazara göre “Kromni’deki gerçek Müslümanları da molla-papazlar yönetiyordu” der. (ANDREADİS s. 12)

Madenlerde sultan için çalışanlar askere alınmıyordu. (ANDREADİS s. 72) Böylelikle görüntüsü Müslüman olup içten Hristiyan olan hem cizye vermiyor ve hem de askere gitmiyordu. Maden ocaklarının verimlilikleri düşüp kapatılınca bunların da askere gitmesi kesinleşti.

Kromniler, Trabzon’daki yabancı konsolosluklara giderek Hristiyan olduklarını ve kendilerine yardım edilmesini istediler. “Yunanistan konsolosu dâhil tüm konsoloslar etkilenerek kendilerine yardımcı olma sözü verdiler. Yalnızca İngiliz konsolosu Stevens’in düşünceleri farklıydı. Stevens, onların fırsatçı ve yalancı olduklarını ve hareketlerinin nedeninin askerlikten muaf kalmak olduğunu düşünüyordu. Çünkü sultanın madenleri kapatmasından sonra Müslüman Kromniler askere gitmek zorunda kalmışlardı.” (ANDREADİS s. 74) Her zaman Hristiyan olan bu grubun bir kısmı savaş öncesi ve kalanları da Kurtuluş Savaşı sonrası tamamı Türkiye’den ayrıldı.

Osmanlıda “cizye” karşılığında askere gitmeyen Hristiyan nüfus, kültürünü zenginleştirip, diğer birikimlerini geliştirip gelecek kuşaklara aktarabiliyordu. Yöneticiler, vergi azalmasın diye Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçişi istemezlerdi ve hatta bu nedenle Hristiyan sayısının eksilmesi veya göç etmesi bile hoş karşılanmazdı. Bu durum Türklerin çok aleyhinde olmuştur. Çünkü imparatorluğun can ve kan deposu olarak görülen Türklerde zanaatlar, birikimler ve değişik meslekler babadan çocuğa geçemiyordu. Oğlu askere gidip gelmeyince, baba gidip dönmeyince veya 10-20 sene sonra gelince birikim halkası kopuyor ve Türk “cehalet- köylülükle” özdeş hale getiriliyordu. Çünkü köy kültüründen medeniyet oluşmaz. Bu nedenle ticarete, sanatta, zanaatta, politikada, kültürel yönden ve eğitimde azınlıkların tartışılmaz üstünlükleri vardı.

Hemşin'deki Ermeniler Nasıl Türkleşti?

- ✓ Ermeniler ağır vergiden dolayı köylerde Türk oldular. (MELKONYAN s. 32) Burada akla gelen soru şudur: Aynı ağır vergiler Trabzon ve Artvin köylerindeki Ermenileri niçin Türkleştirmede? Ağır vergiler başka azınlıkları niçin Türkleştirmede?

Hemşin'deki Ermeniler Ermeniceyi Nasıl Unuttular?

- ✓ Meeker, Batı Hemşinliler arasında Ermenice kelimeler kullanılmasına karşılık yalnız Türkçe konuşmalarını, Ermenice konuşan hemen hiç kimseye rastlamamasını, İslamlaşma ve Türkleşme sürecinde Ermeniceyi unutmalarına bağlamaktadır. (ERSOY s. 37)

Aynı Meeker başka bir eserinde, “Buradaki yerleşim alanları (Doğu Karadeniz), geçmişten gelen davranış biçimlerini ve yerel lehçeleri koruyan soyutlanmış barınaklardır” der. (MEEKER s. 105). Bu ifadeye ilişkin de bir çok soru sormak mümkündür:

Rumca konuşan Müslümanlar ve Hopa-Hemşin yöresi niçin dilini unutmuş?

Müslüman Gürcüler ve Lazlar İslamlaşma ile dillerini niçin kaybetmemiş?

Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar İslamlaşmalarına rağmen dillerini niçin kaybetmemiş?

İmparatorluğun herhangi bir döneminde benzer olay yaşanmamış da sadece adeta izole olmuş Hemşin'dekiler mi dillerini unutmuş?

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki “Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar 293 sadrazam görev almıştır. Bunların 79'u Türktü. (DANIŞMEND s.

49) Enderun teşkilatı Türk'ten başka her milleti Osmanlı idaresine ortak eden bir makine şeklindeydi. (s. 50) Osmanlı devletini temelinden sarsıp zayıflatan, bütün tarihi faciaların başrollerinde bu devşirme aktörlerden biri vardı." (DANIŞMEND s. 53)

"Osmanlı edebiyatında da, yer yer Türk düşmanlığı görülür." (ERÖZ 1983, s. 2)

"Osmanlı döneminde Türk diline "Türk dili" bile denmemiş, yakıştırmaya bir "Osmanlı" sözcüğüyle yetinilmiştir." (EYUBOĞLU 1995, s. V)

"İngiltere'nin Trabzon konsolosu Biliotti, yerel seçkinlerin ve devlet görevlilerinin sıradan Müslümanlara sıradan Hristiyanlardan daha kötü davrandığını sık sık dile getirir." (MEEKER s. 292)

Hemşin'de Ermenice Konuşanlara Ceza Olarak Ne Uygulanmış?

✓ P. Tumayantz'a göre, 1858 yılında (1870 yılında "on iki yıldan beri" diye yazmış) İslamı kabul

eden birkaç ailenin Hristiyanlığa geri dönmesi, bu tür olayları önlemek için mollaları harekete geçirdi. Onlar halkı etkilemek üzere "Müslümanlar için yedi Ermenice sözcük bir küfre eşittir." diye fetva verdiler. Fakat Türkçe bilmeyen kadınlar birkaç köyden mollaları sopalarla kovdular, buna karşın erkekler, katliam korkusuyla toplandılar ve her Ermenice konuşanın ağaya beş koyun ceza vermesine karar verdiler. (BIJIŞKYAN s. 61)

-Büyük çoğunluğu Ermenilerin oluşturduğu yıllarda direniş olmazken, göç nedeniyle sığır yaklaşmış Ermeni nüfusunun direniş göstermesi akılla bağdaşır mı? Erkeklerin direnemediği yerde kadınların mollaları kovması mümkün mü? Konuyla ilgili "rivayetlere" dönecek olursak:

✓ Türk makamları, Ermenice konuşanları büyük cezalara çarptırılmış, (Hemşin'de) Ermenice konuşanların dillerinin kesildiği olmuştur. (s. 6) Ermenice konuştukları için soykırım kurbanları arasında Müslüman Ermeniler de yer almıştır. (ALVRTSYAN s. 8)

✓ Birinci Dünya Savaşı zarfında Jön Türk iktidarı tarafından, İslamlaştırılmış Hemşinli Ermenileri de katletmişlerdir. (MELKONYAN s. 35)

Görüldüğü üzere "Ermenice" konuşanlara verilen "ceza" konusunda büyük bir çeşitlilik var. Birileri "dilleri kesildi", diğeri "ağır vergiler", öbürü "baskıya", bir diğeri "beş koyunla" bir başkası da "İslamlaşma" ile dilini unutmış diyor.

Bölgeyi ziyaret eden seyyahların notlarında din değiştirme baskısından söz eden çıkmamış ve Rusların arşivlerinde de bir belge bulunamamıştır. Eğer belirtilen olayların biri olmuş olsaydı özellikle dış basın, ayağa kalkardı. İngiliz, Fransız, Amerikan ve diğer ülkelerin elçiliklerinin de durumu ülkelerine rapor edecekleri kesindi.

Tersine, 1800'lü yıllarda Gümüşhane ile Trabzon'un birkaç köyünden oluşan Kromni'de Rumca konuşan Müslümanların "onların zorla Müslümanlaştırılmış Rumlar olup olmadığını" ananesine soran yazar, "fakat cevap olumsuzdur" der. Belli ki üzülmüş. Ve devamla "Hiç kimse, söz konusu olabilecek herhangi bir şiddetten asla bahsetmedi." (ANDREADİS s. 13) İşte bir Yunanlının ağzından kanıt.

Kimi yazarlar ise daha makul değerlendirmeler yaparlar.

"İlk dönemde, Türk kökenli bazı pastoral grupların Ortodoksluğu kabul etmiş olması gibi, daha sonraki dönemlerde Bizans'ın eski halkının pek çoğu Müslümanlığı kabul etmiş olmalı." (MEEKER s. 101)

"Bölgeyi en iyi tanıyan Biliotti'ye göre "Müslüman olan Hristiyanlar skandalı" başlığında belirttiği Trabzon'daki durumda hiç zorla din değiştirmeden, baskıdan söz etmez." (MEEKER s. 269)

"Trabzon doğumlu manastır rahibi olan Bijişkyan, "Türk fütuhatından sonra halk Müslümanlığı gönül rızasıyla kabul etmiştir" der. (BIJIŞKYAN s. 61)

"Osmanlılar, hiç kimseyi din değiştirmeye zorlamıyorlardı." (RUNCIMAN s. 20)

Hemşin'de Ermeniler İslamlaşmaya Direnmiş midir?

- ✓ Hemşinlilerin İslamlaştırılması, onlarca yıl sürmüş Ermenilerin kahraman direnişlerinin Bastırılmasından sonra uygulanabildi. (HARUTYUNYAN s. 22)
- ✓ Hemşinli Ermenilerin direniş tarihi (Osmanlılara karşı) sayısız kahramanlık sayfalarıyla doludur. (ALVRTSYAN s. 6)

Görüldüğü üzere "Ermenice" konuşanlara verilen "ceza" konusunda büyük bir çeşitlilik var. Birileri "dilleri kesildi", diğeri "ağır vergiler", öbürü "baskıyla", bir diğeri "beş koyunla" bir başkası da "İslamlaşma" ile dilini unutmuş diyor.

Yukarıdakilere benzer ifadelere bolca rastlanan bu eserlerde “direniş” dair tek vak’adan söz edilmemesi ise tuhaftır. Direniş, tehcir, dil kesme gibi olayların yaşandığı yerde gerek içte ve gerek dışarıda bir belge bulunmaz mı? Cevabını yine kendileri veriyor. Bryer, “Trabzon’la ilgili eski kaynaklarda, Hemşinlilere hemen hemen hiç rastlanmadığını” belirtir. (ERSOY s. 36)

Hemşin’de Ermeni Nüfusu 100 Bini Nasıl Aştı?

- ✓ Trabzon vilayetinde 1915 yılına kadar bazı verilere göre Hristiyan Ermenilerin sayısı 100 binden fazla olup İslamlaştırılmışların rakamı daha da fazlaydı. (ALVRTSYAN s. 8)

Paragrafı yazan kişi, yukarıda “dillerin kesildiği, katliamlardan kaçıldığı” gibi sözlerin sahibidir.

- ✓ B. Torlakyan’a göre Birinci Dünya Savaşı arifesinde Trabzon vilayetindeki Ermenilerin sayısı 100 Bine ulaşmıştır. (MELKONYAN s. 35)

Peki “zorla İslamlaştırılan Ermenilerin”, 1915’te sayıları nasıl 100 bini bulabilir?

- ✓ Başka bir Ermeni yazar, H. Acaryan’ın verilerine göre “soykırım öncesinde Trabzon’da 800 aile, Değirmendere’den Yamboli çayına kadar 2340 kişi, Sürmene’de 100 aile, Akçaabat’ta 4000 kişi, Tirebolu’da 40 aile, Giresun’da 400 kişi, Canik’te 2000 kişi Ermeni vardı.” (HARUTYUNYAN s. 23)

Bu durumda her aileyi iyimser bir ortalama sayı ile 10 kişi kabul edersek bile bölgedeki nüfusları azami 18 bin olur.

Hemşin’den Kaçan Ermeniler Nerelere Gittiler?

- ✓ Hemşinli Ermeniler İslamlaşma baskılarından ve katliamlardan kaçıp Karadeniz sahilleri boyunca yayıldılar. (ALVRTSYAN s. 6)
- ✓ P. Tumayantz, Hemşin’den, “din değiştirmekten kurtulmak amacıyla 1690-1700’lü yıllarda Göçtüklerini anlatıyor ve sonra Karadere’ye (Sürmen yöresi) yöneldi saldırılar ve yokluk içinde binlerce aile Trabzon, Ordu, Ünye, Çarşamba, Bafra Sinop ve ta Adapazarı köyleri ile kentlerine sığındılar.” (HAÇIKYAN s. 58)

-Kıyımdan kaçan halk, nereye gider? Sürmene’den kaçıp, 37 km. uzaktaki Trabzon’a giderek mi kurtulur? Yoksa yandaşı ve dindaşı olan topraklara mı sığınır? Örneğin Türklere uygulanan Balkan ve Kafkas sürgünleri, Balkan veya Kafkas içlerinde mi izlerini kaybettirerek kurtuldular yoksa yollarda binlerce ölü vererek mi Osmanlıya sığındılar?

Hemşin'de Ermeni ve Müslüman Nüfusun Gelişimi Nasıldır?

✓ 17. yüzyıl başlarında yaklaşık 10 bin aile (70-80 bin kişi kadar) olan Hemşin Ermenileri... (MELKONYAN s. 32)

Bu yıllarda Hemşin'de 70-80 bin Ermeni vardysa en az 20 bin civarında da Müslüman vardı demektir. 100 bin kişiyi Hemşin'de iskân etmek bugün bile mümkün değil. Bunlar böyle derken bakalım belgeler ne diyor?

1626 yılı Hemşin kayıtları elimizde. Hemşin'de bu yılda 1118 hane görülmektedir. Yalnız bu defterden bir yaprak kayıp olup Varoş köyünün alt kısmı ile Tat ve Çat köylerinin tamamı yoktur. (TKGM. Arşivi No 122, s. 79b...) 1553 yılında Tat köyü 8 hane, Çat 14 hane olduğunu dikkate alırsak 1626 yılı kayıtlarını bu durumda fazlasıyla 1150 hane kabul edelim. Bunların üçte birini Müslüman hanedir dersek, Ermeni hane sayısı azami 780 olur. 80 bin kişiyi bulabilmek için bir hanenin ortalama 103 nüfusa sahip olması gerekir ki bu imkânsızdır. Başka çalışmalarda ise şu bilgiler yer almaktadır:

1520'de Hemşin'de yekûn, 456 hane Hristiyan, 214 hane Müslüman. (BOSTAN s. 222)

1553 yılı defterinde Hristiyan-Müslüman ayrımı yapılmamış ve yekûn 834 hane kayıtlıdır. (BOA, Tapu Tahrir Defteri, no: 288, s. 446-456, yıl 961 (1533))

1626 yılı ortalama 370 hane Müslüman, 770 hane Hristiyan, yekûn azami 1150 hane.

1681 yılı Hemşin avarız tahririnde: Müslüman 209 hane+ Hristiyan 870 hane. Yekun 1079 hane. (BOA. K.K., 2697, s.122-132)

1836 yılı nüfus defterinde Hemşin'de 3'ü yaşlı, 11'i orta yaşlı, 54'ü çocuk yaşta yekûn 68 erkek nüfus bulunmaktadır. (BOA. D.CRD. 40593)

1842 yılı Rize nüfus defterinde Hemşin'de Ermeni erkek nüfus 99 olarak verilmektedir. (BOA. NFS. d. 1144, s. 469-470) Altı yılda Ermeni nüfus 31 erkek nüfus artmıştır.

1848 yılına ait defterde dört köyde yaşamakta olan Ermenilerin adları tek tek belirtilmekte:

1. Kolona (Zilkale) köyünde 2 hanede 9 erkek nüfus yaşamaktadır. Bunların ticaret için biri Ünye, diğeri de Kırım'a gitmiştir. (BOA. NFS. d. 1138, s. 2)

2. Meydan köyünde 2 hanede 10 erkek nüfus yaşamakta idi. Bunlardan birisi yatalaktı. (BOA. NFS. d. 1138, s. 5)

3. Elevit'te 10 hanede 39 erkek nüfus bulunmakta, 9'u ticaret için değişik şehirlere gitmişlerdir. (BOA. NFS. d. 1138, s. 7-10)

1878 yılı Trabzon Salnamesi'nde Trabzon'da, kazaları ve nahiyelerinde, Livana kazasında ve Rize kazasında gayri-Müslim nüfus yer alırken, Hopa kazasında, Arhavi nahiyesinde, Atina kazasında, Hemşin nahiyesinde, Kuraiseba, Mapavri, Karadere, Maçahel nahiyesinde ve köylerinde hiç gayrimüslim yoktur.

4. Mollaveys köyünde 7 hanede 23 erkek nüfus vardı. 7'si ticaret için başka şehirlere gitmişlerdi. (BOA. NFS. d. 1138, s.13-15) Toplam 21 hanede 81 erkek nüfus bulunmaktaydı.

Bölgeyi 1843 yıllarında gezen Koch bile Hemşin'de Hristiyan Ermeni nüfusundan dikkatini çekmemiş olacak ki eserinde Hemşin Ermenileri üzerine durmamıştır!

1878 yılı Trabzon Salnamesi'nde Trabzon'da, kazaları ve nahiyelerinde, Livana kazasında ve Rize kazasında gayri-Müslim nüfus yer alırken, Hopa kazasında, Arhavi nahiyesinde, Atina kazasında, Hemşin nahiyesinde, Kuraiseba, Mapavri, Karadere, Maçahel nahiyesinde ve köylerinde hiç gayrimüslim yoktur. (EMİROĞLU 1995 s. 271...)

Ama Ermeni araştırmacı bu gerçeklere rağmen "1878 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Hemşin kazasının 33 köyünde 13 binden fazla Ermenice konuşan vardı." diyebiliyor. (MELKONYAN s. 34) Elbette bu konuda dayanılan herhangi bir belge bulunmamaktadır.

1903 Trabzon salnamesinde Hemşin'de 10'u erkek ve 10'u kadın olmak üzere yekun 20 Ermeni nüfus vardı. (Trabzon Vilâyeti Salnamesi, 1321,

s. 472-473) Bu nüfusun hangi yerde olduğu belirtilmemiş, büyük ihtimalle değişik yerlerde zanaatla uğraşan kişilerdir.

Günümüzde Hemşinli Ermenice Konuşur Mu?

✓ Türkçe konuşan (Batı) Hemşinli Ermenilerin bir kısmı bile Hemşin (Ermeni) lehçesini bilir. (ALVRTYAN s. 12)

Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da yazar herhangi bir belge sunma gereği duymadan yargıya varmaktadır.

Çamlıhemşin ve Hemşin ilçelerinin bir kısmı Ermeni lehçesini biliyorsa(!), bakalım diğer yerlerde neler oluyor, neler söyleniyor?

✓ Bu köylerde (Karaağaç ve Çeşmeli köyleri-Çayeli), Kuzeydoğu Anadolu

koluna bağlı bir Türkçe ağız ve Batı Ermenice'nin bir ağız olan Hemşince anadil olarak kullanılmaktadır. (KOLİVAR s. 1)

Tezi hazırlayan Sayın Kolivar Çayelilidir. Aynı köyde akrabaları vardır ve köyü en iyi tanıyanlardandır. Yöreyi bilmeyenler, yazılanları referans alacağına göre yaptığı çalışma daha da önem arz etmektedir.

İlk cümlesi tamam, Kuzeydoğu Anadolu ağızı, yani Doğu Karadeniz ağızı Raşot'ta (Karaağaç) konuşulur.

İkinci cümlede de "Ermenice'nin bir ağızı Hemşince anadil olarak konuşulur" diyor.

Tezini dikkatlice inceledik.

Hazırladığı tez içinde bir bilmece, iki mısralık bir şiir, bir atasözü, bir türkü, kısaca bir cümle dahi Ermenice yok. Söyleşi yaptığı kişilerden Ermenice bilen yok. Köyde ne bugün, ne dün ve ne de geçmişte Müslümanların Ermenice konuştuğunun söylencesi dahi yok. Değil Karaağaç'ta, diğer bütün köylerinde ve Çayeli'nde Ermenice bilinmez.

Gerçek bu iken niçin "Batı Ermenice'nin bir ağızı olan Hemşince anadil olarak kullanılmaktadır" demiş olmasını ne ile açıklamak gerekir?

Fizyolojik Özelliklerden Damardaki Kandanda Milliyetin Tespiti

Mümkün Mü?

"Fizyolojik özellikleri belirtmek birtakım ölçümler almayı gerektirdiği için fizik antropologların çalışma kapsamına girmektedir. (Hemşin için) Konunun bu yönü benim uzmanlık alanım dışında kalmakta ve ayrı bir çalışma gerektirmektedir." (BALIKÇI s. 4)

1840'lı yıllarda Kumbasaroğlu Süleyman Ağa'nın Cimil'deki evinde kalan Alman Prof. Dr. Karl Koch'un göre Süleyman ağanın "dış görünüşünden (kemik yapısından) onun damarlarında özellikle Ermeni kanı dolaştığını" fark etti. (HA-ÇIKYAN s. 55)

Lakin Koch, Kumbasar Süleyman için "Terbiyeli bir lehçe ile konuşuyordu. Türkçeden başka dili yoktu." diyerek yukarıdaki ifadesini yine kendi tekzip etmiştir. (Prof. Dr. Karl Koch Seyahatnamesi s. 22, Rize) Ve Koch, Ermeniler hakkında aynı kitapta çok kötü ve aşağılayıcı sözler de söylüyor. Andrews "Hemşinlilerin Ermeni kökenini öfkeyle reddetti, Ona göre Ermeniler inançlarından vazgeçmeyecek kadar fanatiklerdi. Nihayet ortak 'ırksal özellikler'de görülmemekteydi." (ALT s. 39)

Hemşinli adı ile bir etnik grup oluşturmak mümkünse Türkiye’de değil 47, 47 bin etnik kimlik kolayca oluşturulur. Hopalı, Maçkalı, Rizeli gibi... İşin doğrusu Hemşinli, etnik bir kimliğin adı değil, coğrafi bir tanımın adıdır.

Hemşinli Azınlık Mıdır?

- ✓ Çalışma (tez) Türkiye’de çok küçük bir azınlık olan Hemşin etnik grubunun kültürel unsurlarını içermektedir. (BALIKÇI s. 4)
- ✓ “Hemşin halkının bir etnik kimliğinin bulunduğundan şüphe yoktur. Bir toplumun kendini böyle bir İsim ile tanımlaması gerçeği dahi bir etnik yapılanmayı ya da durum alışı belgelemeye yeterlidir.” (ERSOY 1995 s. 141)
- ✓ Çeşitli kaynaklarda Hemşinlilerin etnik kökeni ile ilgili açıklamaların, çoğunlukla Ermeni kökeni Üzerinde birleştiği görülmektedir. (ERSOY 1995 s. 142)

Hemşin’e azınlık demek bilgi kirliliği midir?

Hemşinli adı ile bir etnik grup oluşturmak mümkünse Türkiye’de değil 47, 47 bin etnik kimlik kolayca oluşturulur. Hopalı, Maçkalı, Rizeli gibi... İşin doğrusu Hemşinli, etnik bir kimliğin adı değil, coğrafi bir tanımın adıdır.

Smith, Etnik bir toplumun altı ana niteliğini

şöyle sıralamaktadır:

1. Kolektif bir özel ad.
2. Ortak bir soy miti.
3. Paylaşılan tarihi anılar.
4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur.
5. Özel bir “yurt”la bağ.
6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. (SMİTH s. 42)

Türkiye’yi 47 parçaya bölen Azeri, Özbek Türklerini bile etnik kimlik altında gösteren Andradis bile bu konuda dürüst olmak zorunda kalıyor ve “Doğu’daki grupta dil belirleyicidir. Fakat bu Ermeni kökeninin kabul edildiği anlamına gelmez.” diyor. (ANDREADİS s. 182)

“Hemşinliler Ermeni kökeninden geldiğini reddeder.” (ANDREADİS s. 182)

“Yöre halkı ısrarla Türk olduklarını ve Oğuz boyundan gelmiş olabileceğini söylemektedirler.” (BALIKÇI s. 64)

Hâl böyle iken Hemşin, hangi özelliğinden dolayı azınlık oluyor? Hangi Hemşinli “azınlığım” diyor? Her köyün, ilçenin ve ilin kendine mahsus özellikleri dışında, Hemşinli ile Antalyalı arasında ayırt edici unsur nedir?

Adlar, Dininin Aynası Mı?

- ✓ Bryer'in gizli Hristiyanlık savını destekleyen kanıt ahalinin eski Hristiyan adlarını kullanmalarını

Örnek göstermektedir. Hemşin'de hâlihazırda "Keşişoğulları" gibi soy isimlerinin kullanıldığı düşünülürken yazara ait görüşlerinin, alandaki gözlemlerimiz tarafından desteklendiğini söyleyebiliriz. (ERSOY s. 105)

Bilimsel çalışma sonucu olarak bir soyadından yola çıkılıp sonuca ulaştıran "keşiş" sözü. Ne kestirme yol değil mi?

Osmanlı devleti Yörüklerinde Kâfir, Kâfiralanı, Kâfircikler, Kâfirhacı, Kâfirhasan, Kâfirishaklı, Kâfirkapu, Papasoğlu... gibi cemaatler vardı. (TÜRKAY s. 450, 623) Gavurgalu, Avşar Türkmenlerinden. (HALAÇOĞLU c. II, s. 872) Yine değişik Türkmen boylarına mensup Kafir Hacı, Kafir İshak, Kafir Kocalu, Kafircik Oğlanları, Kafirilli, Kafirler, Kafirli, Kafirlüce, Kafirtoğancı. (LEZİNA s. 302) Bu kabilelere Ermeni Türkmenleri mi diyeceğiz? İkidere'nin Güneyce beldesinde Firağunun deresi

var. Kişi lakabı olan Firağun adından yola çıkarak Güneyce ile Firavunlar arasında bağ kurmak belli zihniyetlere yakışır.

1486–1515 yılları arasında Trabzon bölgesinde Zimmi (Hristiyan) kişi adları arasında Tengrivermiş, Turasan, Koç bey, Aslan, Karaca, Balaban, Budak, Bali, Doğan, Karagöz, Turali, Timur... (BOSTAN s. 337) gibi Öz Türkçe adları nereye koyacağız? Eskiden lakap takma o derece yaygındı ki, kişinin gerçek adı unutulduğu olurdu. Eğer kişi camiye gitmiyorsa, oruç tutmamışsa "keşiş" yakıştırmaları rahatça yapıştırılır ve de olağan karşılanır.

Bölgede Bazı Akriba Adları, Ermeni Veya Rum Adlarını Çağrıştırmasının Sebebi Nedir?

Doğrudur. Bölgede Ermenice, Rumca, Farsça kökenli çok sayıda yer adı vardır. Çünkü yeni gelenler bölgedeki yer adlarını aynen muhafaza etmiş; Ermeni veya

Ermeni soyadları içinde Demirciyan, Karayan, Altunyan, Yazıcıyan, Taşçıyan gibi yığınla Öz Türkçe adlar bulunmaktadır. Ermeni erkek adı ve hatta birkaç Ermeni kralı Türkçe "Aşot" adını almıştır, Gürcü beyleri içinde de Türkçe prens ve prenses adlarına sıkça rastlanır.

Rum'un arazisinin veya mahallesinin adını kullanmaya devam etmişlerdir. Kişiler geldiği yerle anıldıkları gibi, oturdukları yerle de isimlendirilmişlerdir. Kayıtlara da böylece yazılmıştır. Bölgede sıradan olaydır.

Ayrıca Ermeni soyadları içinde Demirciyan, Karayan, Altunyan, Yazıcıyan, Taşçıyan gibi yığınla Öz Türkçe adlar bulunmaktadır. Ermeni erkek adı ve hatta birkaç Ermeni kralı Türkçe "Aşot" adını almıştır, Gürcü beyleri içinde de Türkçe prens ve prenses adlarına sıkça rastlanır. Gürcü prens Vahram'ın oğlu Ağboğa, annesi Kıpçaklı olan ünlü Gürcü kraliçesi Tamara ve yine Ermeni prens Işık Han gibi. (OKTAY s. 123, 167) Gürcü kralının Türkçe "aslan" lakabını alması gibi. (BROSSET, s. 146) Ermeniler tarihte önemli kişileri çokça Arapça ve Farsça adlar kullanmışlardır. Arap, Fars veya Türk adı kullanmakla Ermenilikten çıkılmıyor ama başkaları Ermeni adı kullanınca Ermeni mi oluyor?

Dildeki Sözcüklerle ve Bazı Yer Adlarıyla Kimlik Oluşturulur Mu?

Birkaç yer, bitki ve eşya adlarıyla yola çıkıp ve dedeleri-nineleri dahi bir cümle kuramayan Hemşinlilere Ermeni diyenler... Konuya bir de terstek bakmak gerekirse:

Mordtmann, "Ermeniler Hint-Avrupa grubuna bağlıdır; ama dilleri açıkça Turan etkisinin izlerini taşımaktadır. Bu ifade altında ben, Osmanlılarla yüzyıllar boyu süren ilişkiler sonucu olarak Ermeniceye giren Türkçe sözcükler değil, Selçuklular, Osmanlılar v.b. Türk devletleri doğmadan, M.S. IV., V., VI., VII., yüzyılların yazılı Ermenicesindeki Turan unsurlarını kastediyorum." demektedir (KARAAĞAÇ, s. XXVI)

XV.-XX. yüzyıl Ermeni yazılı kaynaklarına dayanarak Ermenicede Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin her geçen yüzyıl daha da arttığını söyleyebiliriz. Acaryan'ın "Ermenicedeki Türkçe Alıntılar" kitabında 4262 tane Türkçeden alınmış söz yer almaktadır. (s. XXVIII) Türkçe'nin etkisi sonucunda Ermeni söz dizimi epeyce değişerek, Hint-Avrupa dillerinin söz diziminden uzaklaşmış, Ermenice eklemeli bir dil haline gelmiştir. (KARAAĞAÇ s. XXIX)

"Ermenistan'da neredeyse Ermeniceden fazla Türkçe köy adı bulunmakta idi. 1935'ten beri değiştirmeye çalışmalarına rağmen Türkçe adları hala bitiremediler." (ELEKBERLİ s. 76...) ve (MAKAS)

"Ermenistan'da geçen yüzyılda bile halkı bütünüyle Ermeni olan ya da Ermenilerle Azerbaycanlıların karışık olarak yaşadıkları birçok köyün adı Türkçe idi. (138 köy adı yazılı) Bu köylerin Ermenice adları yoktur." (GEYBULLAYEV s. 92...)

Devamında çok fazla Türkçe köy, dere, tepe... adları. Güdümlüler bunları görmezler, göremezler, bilmezler, yazmazlar ve yazamazlar. Benzer olayların Balkan ülkelerinde yaşandığı gibi.

“Yabancı dillerde büyük bir yer tutan Türkçe sözler, Türkçenin yalnız alıcı bir dil olmadığına açık ve inandırıcı bir tanıktır.” (EREN s. XXIV)

Her halk, karşılaştığı kültürden kendinde olmayan yeni çok şeyler devralır ve bunu geliştirerek geleceğe taşır. Hemşin’de de birkaç çiçek, böcek, eşya ve yer adında da böyle olmuştur. Tek dörtlük Ermenice şarkı bilinmemesi ve başka hiçbir konuda paralellik olmamasının sebebi budur.

Günümüzde gerek Gürcistan, gerekse Ermenistan’da Hristiyanlığını devam ettiren Kıpçakların varlığı bilinmektedir.

Bölgenin Yer Adları Hangi Kavimlerle İlişkilidir?

Bölgenin eski yer adları, antik çağ kavimleri, Ermeni ve Yunan gibi milletlerin izlerini bağrında barındırıyorsa, Hun, Kıpçak/Kuman, Moğol, Laz, Peçenek, Macar, Gürcü, Bulgar ve değişik Kafkas kavimleri ile diğer Türk boy izlerini fazlasıyla içinde saklamaktadır.

Özellikle XII. yüzyılda bölgenin tarihine damgasını vuran kalabalık Kıpçak grubunun büyük bölümünün günümüze ulaşmadığını düşünürsek, değişik adlar ve farklı kültürler içinde bölgede varlıklarını sürdürdükleri kesindir.

Günümüzde gerek Gürcistan, gerekse Ermenistan’da Hristiyanlığını devam ettiren Kıpçakların varlığı bilinmektedir. (GÖKBEL s. 312)

“Doğu Karadeniz halkı, Bulgar Türkleri ile Kuman (Kıpçak) Türklerinden geliyor.” (ERÖZ 1983, s. 26)

1920’lerde Türkçeden başka dil bilmeyen ve yalnızca Hristiyan oldukları için Yunanistan’a gönderilen Türkler ve Trabzon’da Rumca konuşanlar gibi, bu bölgenin insanların bir kısmı önce kiliseler yoluyla Hristiyanlaştırılıp sonra Ermenileşen değişik Türk boylarına uzanması mümkündür.

Gürcistan’a Deşt-i Kıpçak’tan gelen ve Gürcistan’a tarihinde en parlak dönemini yaşatan kalabalık Kuman/Kıpçakların varlığı izlerini bölgenin her karışında görmektedir.

İskender, (M.Ö. 336-323 yılları arasında Makedonya kralı) Kür nehri boyunca yerleşmiş ve bizce iptidai Türkler ve Kıpçak denilen korkunç surette barbar mil-

letler; gördü. (BROSSET, s. 16) Aynı eserde, bu dönemlerde Gürcüler için de çok aşağılayıcı ifadeler kullanılmaktadır.

M.Ö. VIII. yüzyıllarda Kafkaslar kuzeyinden güneye göçüp, Yukarı-Kür ve Çoruk boylarına yerleşen ilk Kıpçaklar ile M.S. VI. yüzyılda aynı yönden gelen ve 300 yılından sonra Hristiyan olan “İlk Kıpçaklar” ile, XII. yüzyılda yine benzer yoldan gelip, Ortodoks-Gürcü mezhebini benimseyerek, Yukarı-Kür ve Çoruk bölgesine yerleşip, burada bir Atabek Yurdu Hükûmeti (1267–1578) kuran “Son Kıpçaklar”dır. (KIRZIOĞLU 1992, s. x)

Gürcistan’da XII. yüzyılda Kumanlar faaldirler. Gürcistan’ın parlak çağının büyük başbuğu Kubasar Kıpçaklıdır. Kraliçe Tamara’nın damarında da Kıpçak kanı vardır. (RASONYI 1983, s. 38) (annesi Kıpçaktır) Tamara, “damar”dan.

Kraliçe Tamara’nın (1184-1213) ordusunda da Kıpçaklardan sıkça söz edilmektedir. (AHİNCANOV s. 134)

Don ve Kuban dolaylarındaki Kuman (Kıpçak)ların Gürcülerle yakın münasebetleri olmuş, bu vesile ile Kumanlar Kafkasya’nın güneyine geçmişlerdir. Bu Kuman-Kıpçak kütleleri Çoruh, Kür dolaylarını görülmemiş bir kudret ve genişlikle canlandırdılar. Gürcü kralı David II, güzelliği ile meşhur bir Kıpçak prensesiyle evlenmişti. (KAFESOĞLU 1984, s. 179)

Gürcü kralı Davit, Kıpçak prensi Şarağan’ın oğlu Atraka’nın kızıyla evlenmişti ki o, güzelliği ile tanınmış Kraliçe Guranduht’tu. (BROSSET s. 319) ki kendisi Kraliçe Tamara’nın annesiydi. O. Turan, Tamara ile Saltuklu Muzaffereddin’in evlendiğini, ancak Tamara’nın ondan bıknınca Erzurum’a gönderdiğini, Gürcü kaynağının malûm bir his ile bu evliliğin gerçekleşmediğinin belirtir. (BROSSET s. 373)

Kral (Davit) onları (Kıpçak) karıları ile beraber iyi yerlere yerleştirdi ve onları, 40.000 seçkin savaşçı olarak seferlerine iştirak ettiriyordu. (BROSSET s. 320)

Gürcü yazar Cuanşir, Kıpçaklarla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. 1118-1120 yıllarında, 45 bin seçme savaşçı Kıpçak’ın aileleriyle birlikte Kurucu David hassa birliğini oluşturarak Gürcistan’a kalıcı olarak muhaceret (göç) ettikleri bildirilmektedir. (AHİNCANOV s. 42)

1908 yılında Gümrü’de 808 nüfusa sahip olan “Kıpçak” adında bir Ermeni köyü bulunması yine “Kıpçak-a- Vank” (Kıpçak manastırı) tapınağının olması, Kıpçakların bir kısmının Gregoryan mezhebine girdiğini doğrulamaktadır. (GÖKBEL s. 310)

Son Söz

Ravileri belli olmayan rivayetler, ciddiyyetten uzak, bilimsel dayanaktan yoksun, belgesiz ve çelişkilerle dolu Hemşin tarihini uzman-araştırmacıların kalemlerinden öğrendik.

Bu boş söylemler, efendilerine hizmeti görev bilenlere ve belli odaklardan “aferin” bekleyenlerdir. Çıkarı gereği her kılığa girebilecek şahsiyetlerdir. Örnekleri, bölgede bolca sergilenmektedir. Ne yazık ki, bu işler günümüz Türkiye’inde iyi prim etmektedir.

Bu fesat-fitne merkezleri biliyorlar ki Karadeniz çözülsün Türkiye’nin direnci biter. Ancak bölgedeki Türklük gerçeği Selçuklu ve Osmanlılardan çok daha öncesine uzanmaktadır ve bu gerçeğin üzerini örtmeye yukarıda örnekleri verilen yalan ve çarpıtmalar elbette yeterli olmayacaktır.

1 Hemşin’in neresi olduğu konusunda bir uzlaşma olmamakla birlikte genelde Doğu Hemşin’in Artvin’in Hopa ilçesindeki Hemşin köylerinden; Batı Hemşin’in ise Rize’nin Pazar ve Çamlıhemşin ilçelerindeki Hemşin köylerinden oluştuğu ifade edilebilir.

2 Not: Kıpçakça kalak: Yüksek. (AGAR s. 1013) Eski Uygurca kalak: 1. Kale. 2. Gök. (CAFEROĞLU) Gök, mecaz olarak “yüksek” anlamını da verir. Farsça abad: Bayındır, mamur.

3 Partlar, Part Krallığı, Part İmparatorluğu, Parthia ya da Arşaklılar (Aşkânîân), günümüz İran’ının kuzeydoğusunda yer alan bir medeniyetti. Partlar, MÖ 230’larda Selevkoslar’dan ayrılarak devlet kurdular. Part Krallığı, İran platosunu birleştiren ve oraya hükmeden Arşaklı hanedanı tarafından idare edilirdi. Eski İran’da Medler’den ve Akamenidler’den sonra gelen üçüncü yerel hanedanlıktırlar. Part İmparatorluğu Sasaniler tarafından yıkıldı (Wikipedia). Diğer bilgiler ise şöyledir:

Parthlar ile Persler nazarında Arşaklar’da Turanlıydı.” (GUMİLEV 2002, s. 78)

-Kafesoğlu, Partları İranlılarla ilişkilendirdikten sonra (s. 277), “3. yüzyıl ortalarından kalma Parth dilindeki kitabede Güney Kafkasya’daki Hun’ların Kurtak, Kubrat, Erk Kapgan, Topçak, Tarkan-beğ Türkçe adlar taşıdıkları ileri sürülmektedir” der. (KAFESOĞLU s. 69)

Kısaca, Partların Ermenilerle ilgisi yok.

Kaynaklar

- ADONTZ, Nicholas (1970), *Armenia In The Period Of Justinian*.
- AHİNCANOV, Sercan M. (2009), *Kıpçaklar*, İstanbul: Selenge yayınları.
- AKSOYLU, Kâmil (2010), *Laz Kültürü*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- AKTAŞ, Esen (2007), *Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı yerleşimleri*, Tez, Gazi Üniversitesi.
- ALKUMRU, Dr. Nizamettin (2005), *Şimşir Kokardı Azlağa, Çiviyazıları*.
- ALT, Aliye (2005), *Hemşin Ermenileri*, Goethe Üniversitesi, Çeviren S. Nazlı Kaya, Belge Yayınları.
- ALVRTYAN, H., Filoloji doktoru (2007), *Hemşin ve Hemşinli Ermeniler*, makale, Erivan Devlet Üniversitesi, Yerevan.
- ANDREADİS, Yorgo (1999), *Gizli Din Taşınanlar*, Belge yayınları.
- ANDREWS, Peter Alford (1992), *Türkiye’de Etnik Gruplar*, Ant yayınları.
- ASAN, Ömer (2000), *Pontus Kültürü*, Belge Yayınları.
- ASLAN, Tuğba (2006), *Hemşinlilerde Sosyal Yapı ve Kültürel Kimlik*, tez, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- BIJİSKYAN, P. Minas (1969), *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bİ, Mahmut, (2007), *Kafkas Tarihi*, İstanbul: Selenge yayınları.
- BİLGİN, Mehmet (2007), *Post Modern Pontusculuk*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- BLASING, Uwe (2007), *The Hemshin*, Routledge, makale, London And New York.
- BOSTAN, Dr. Hanefi (2002), *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK
- BROSSET, Marie Felicite (2003), *Gürcistan Tarihi*, TTK.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK.

- DANIŞMEND, Hami İsmail (1983), Türklük Meseleleri, İstanbul Kitabevi.
- ELEKBERLİ, Eziz (2009), Ermenistan, İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- EMİROĞLU, Kudret (1989), Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü, Ankara: Sanat Kitabevi.
- EREN, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. 2. baskı, Ankara.
- ERÖZ, Prof. Dr. Mehmet (1983), Hristiyanlaşan Türkler, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- ERSOY, Erhan Gürsel (1994), Hemşin'de Yaylacılık, Tez, Hacettepe Üniversitesi.
- ERSOY, Erhan Gürsel (1995), Birikim dergisi. Sayı 71-71
- ERSOY, Erhan Gürsel, 2007, The Hemshin, Routledge, makale, London And New York.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1995), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2004), Maçka, İstanbul: Pencere Yayınları.
- GENÇ, Adnan (2005), Çalışkan Kadınlar Ülkesi HEMŞİN, Bileşim yayınları.
- GEYBULLAYEV, Gıyaseddin (2009), Kadim Türkler ve Ermenistan, İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- GOSHGARIAN, Rachel, H. Şükür İlcak (2006), Kendi kendine Ermenice, Ermeni Patriği Yayınları.
- GÖKBEL, Doç. Dr. Ahmet (2000), Kıpçak Türkleri, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GUMİLEV, L. N. (2002), Hazar Çevresinde Bin Yıl, İstanbul: Selenge Yayınları.
- HAÇIKYAN, Levon (1997), Hemşin Gizemi, Belge yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2009), Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, (1453-1650), Ankara: TTK.
- HARUTYUNYAN B., Tarih Doktoru Profesörü, makale, Erivan Devlet Üniversitesi.
- HATİNOĞLU, Şinasi (2010), Dağast'dan Agara'ya. Arhavi.
- HOVHANNİSİYAN R. Profesör, California (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, makale, Yerevan.
- KARAAĞAÇ, Günay, Prof. Dr. (2008), Türkçe Verintiler Sözlüğü, TDK
- KARACA, İbrahim (2006), Hemşin: Çiviyazıları Yayınevi.
- KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Fahrettin, 1992, Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında KIPÇAKLAR, TTK
- KOLİVAR ABADOĞLU, Ayşe Nur, Karaağaç and Çeşmeli Dialect (2005), tez, Boğaziçi University
- LEZİNA, L. N. -A.V. SUPERANSKAYA (2009), Bütün Türk Halkları, İstanbul: Selenge yayınları.
- MAKAS, Yrd. Doç. Dr. Zeynelabidin, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine (1993), Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- MEEKER, Michael R. İmparatorluktan Gelen Bir Ulus (2005), İstanbul Üniversitesi yayınları.
- MELKONYAN, A., Tarih Doktoru, Profesör (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, makale, Yerevan.
- MİLLER, William, 2007, Son Trabzon İmparatorluğu, Heyamola yayınları.
- MOSES, Kalankatlı (2006), Alban Tarihi, İstanbul: Selenge yayınları.
- OKTAY, Hasan (2007), Türkler ve Moğollar, İstanbul: Selenge yayınları.
- RASONYÍ, Prof. Dr. Laszlo (1983), Türk Devletlerinin Batıdaki varisleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- RASONYÍ, Prof. Dr. Laszlo (1993), Tarihte Türklük, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- RUNCIMAN, Steven (2005), Kostentınopolis Düştü, Doğan Kitap.
- SAFİ, Muhammet (2007), Rize Tahrir Öşür Defteri, (1850 yılına ait) İstanbul: Dinamik.
- SARGSYANTS A. Tarih doktoru (2007), Hemşin ve Hemşinli Ermeniler, s. 252, makale, Yerevan.
- SİHALURİDZE, Yuri (1998), Trabzon'dan Abhazya'ya, Sorun Yayınları.
- SİMİTH, D. ANTHONY (1994), Millî Kimlik, İletişim yayınları.
- TKGM, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi Defter no: 122 (tarih muhtemelen 1036/ 1626 yılı), s. 76, 79 a- 88 b (82a-82b sayfaları eksik)
- TÜRKAY, Cevdet (1979), Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler, Tercüman Gazetesi.
- UMAR, Bilge (1993), Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp, II. Baskı.
- USPENSKI, F. İ. (2003), Trabzon Tarihi, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- YİĞİT, Altay (1981), Çaykara ve Folkloru, Ankara: Kent matbaası.